

<https://doi.org/10.53656/his2022-2-4-vic>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

КРИМСКАТА ВОЙНА В ДНЕВНИЦИТЕ НА КРАЛИЦА ВИКТОРИЯ

Д-р Любомир Кръстев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията е посветена на темата за сведенията, които съдържат дневниците на британската кралица Виктория за Кримската война (1853 – 1856). Дневниците на кралицата са ценен източник на информация за този етап от развитието на Източния въпрос. Чрез тях може да се представи една важна гледна точка за конфликта между Запада и Русия.

Ключови думи: кралица Виктория; Кримска война; дневници; български сираци; Стратфорд Канинг

Темата за Кримската война заема важно място в дневника на британската кралица Виктория. Още от момента на разгаряне на кризата по Източния въпрос тя проявява сериозен интерес към случващото се около религиозния спор между католици и протестанти за покровителството над Светите земи и последвалата намеса на Франция и Русия. От влизането на Великобритания във войната срещу Русия през март 1854 г. до подписването на мирното споразумение между участниците в конфликта на Парижкия конгрес от март 1856 г. британската кралица споделя в личния си дневник информация от военен и дипломатически характер. Отразени са също важни злободневни теми, въпроси, свързани с военното ежедневие, като състоянието на армиите и реакциите на общественото мнение в Англия. Виктория дава подробни сведения в дневника си за срещите си с високопоставени европейски държавници, военни и дипломати. Тя предава личните си разговори с тях и тази информация понякога представлява документална база от уникални исторически свидетелства. Освен това трябва да се подчертае, че макар и ограничена от специфичната конституционна рамка като британски монарх, Виктория е изключително влиятелна, играе важна роля в дипломатическите връзки на островната държава с останалия свят и е своеобразен център, до който достигат множество потоци от информация. Нейните дневници ясно показват, че тя е един от най-добре осведомените монарси на епохата. Заради това дневниците, които тя води редовно и с голямо усърдие към подробностите, се явяват впечатляващ изворов материал. Поради

факта, че тя записва в тях събития от най-разнообразно естество, дневниците ѝ са неизчерпаем извор за времето, в която тя живее.

В чисто технически план, дневниците на Виктория, писани в годините на Кримската война, се състоят от седем тома, всеки с около 300 или повече страници. За настоящата статия са използвани диктуваните от Виктория на дъщеря ѝ Беатрис копия, които представляват най-пълната колекция на дневниците, състояща се от общо 111 тома. Заедно с останалите варианти, чернови и ранни версии на дневника томовете са общо 141 и се намират в Кралския архив на Уиндзорския замък. С изключение на един запазен том на оригиналните чернови, който също е задълбочено проучен и отразен тук, това е единственият запазен вариант на личния дневник на кралицата в този период. Няма пълна публикувана версия на дневниците, издавани са само отделни части. Тук са използвани само непубликувани томове, основно от 35-и до 41-ви, които представляват над 2000 страници изворов материал, значителна част от който е посветен на Кримската война.

Целта на настоящото изследване е да представи основните проблеми около Кримската война, за които Виктория споделя в дневника си. На многобройните страници на този превъзходен документ могат да се намерят изключително важни сведения, които хвърлят светлина около едни от най-спорните теми, свързани с разиграния се между 1853 и 1856 г. конфликт. Могат да се намерят обяснения за редица въпроси, които имат полемичен характер в историческата наука и до днес. В дневниците се съдържат и любопитни данни за частните съдби на две деца от български произход, които преживяват непосредствено ужасите на войната, но биват спасени от британски моряци и осиновени от британската кралица. Това е драматичен и малко познат сюжет от Кримската война. Дневниците на кралица Виктория са проучвани от много изследователи, в това число и от такива, занимаващи се с темата за Кримската война, като Орландо Файджис. Богатството на този извор обаче предлага още много важни и интересни сюжети, които си заслужава да се разгледат внимателно.

Един такъв случай е свързан с британския дипломат Стратфорд Канинг, за когото има редица индикации, че злоупотребява с ролята си на английски посланик в Константинопол и целенасочено допринася с действията си за засилването на напрежението между Османската империя и Русия. Той е обвиняван от Николай I (Figes 2012, 125), че подтиква турските власти да държат твърда политика на конфронтация срещу Русия. Но известният британски изследовател Матю Андерсън не счита, че ролята на Стратфорд е определяща за курса, който османците поемат след ултиматума на Меншиков (Anderson 1983, 123). Българската изследователка Мария Тодорова също е склонна да разглежда в работата на Стратфорд неуспешен опит на арогантен викторианец да наложи вижданията си силово над османските власти, най-вече в контекста на Танзимата (Todorova 1980, 125). Алън Тейлър възприема ролята на Стратфорд в разпал-

ването на войната като мит (Taylor 1965, 53), затвърден от класическите трудове за Кримската война на Темперли (Temperley 1936)¹⁾. На противоположната теза е задълбоченото изследване на Дейвид Голдфранк, който смята действията на Стратфорд за координирани и в крайна сметка, решаващи за твърдата турска позиция за съпротива срещу Русия, водеща до война (Goldfrank 1994, 171 – 172). Винфрид Баумгарт с основание отбелязва, че обявяването на войната от страна на османците на 4 октомври 1853 г. не я прави моментално конфликт между Великите сили. Мощната антируска коалиция придобива реален образ чак след битката при Синоп на 30 ноември 1853 г. и в това събитие Стратфорд няма никаква роля. Баумгарт счита, че е погрешно да се хвърля вината за войната върху британския дипломат, макар да са добре известни неговите русофобски настроения (Baumgart 1999, 15 – 16). Орландо Файджис го поставя в проволонната група на Палмерстън²⁾ и Кларендън и посочва, че изпълнява техните заявки с охота, но това не влияе на „турското решение да отхвърли [виенската] нотата“ (Figes 2012, 125). Но дневниците на Виктория дават много податки, че Стратфорд действително играе много важна роля в разпалването на войната.

За враждата между Стратфорд Канинг и Николай I се знае от епизода около Полското въстание от 1830 г., когато Палмерстън възнамерява да го назначи за посланик в Санкт Петербург като демонстрация за несъгласието на Лондон с руската политика, но царят отказва да го приеме (Figes 2012, 82 – 83). В дневниците може да се открие друга версия за произхода на омразата между Стратфорд и Николай. На една вечеря в Уиндзор, на която Виктория разговаря със сър Хамилтън Сиймур, кралицата научава, че циркулират редица истории за ненавистта между двамата. Сиймур смята, че най-достоверната от тях се отнася до първия път, когато двамата се сблъскват. Това става още по времето на управлението на Александър I. Точната дата не е ясна, но според тази версия лорд Стратфорд е накаран от тогавашния ерцхерцог Николай да чака половин час, след което Николай дори не се появява на срещата. „Стратфорд си тръгва бесен“, но изглежда вестите за гнева му достигат до Александър I и по-малкият брат Николай е принуден да се извини лично на британеца. „Това вероятно никога не е забравено от император Николай“, допълва Сиймур (QVJ, 13 November 1855; Vol. 40, 289). Дали подобно унижение може да се счита за основателна причина за продължилата с десетилетия вражда, е по-скоро съмнително, но ето какво мисли Виктория по въпроса още в навечерието на войната. На 3 август 1853 г. тя записва, че Стратфорд не прави всичко необходимо, за да се преодолее внезапната упоритост на османците (QVJ, 3 August 1853; Vol. 35, 264 – 5). До 4 октомври 1853 г., когато Османската империя обявява война на Русия, Стратфорд е споменат многократно в дневника. Кралицата го критикува всеки път, подозирайки неговите войнолюбиви намерения. На 19 август си позволява да сподели, че намира действията му за „дразненци“ (QVJ, 19 August 1853; Vol. 35, 285). Макар и да знае, че официално е препро-

ръчал нейното признаване, на 13 септември тя изтъква факта, че „Очевидно лорд Стратфорд е радостен от това, че турците не приемат Виенската нота³⁾ (QVJ, 13 September 1853; Vol. 36, 39). Съобщението на Стратфорд в края на септември 1853 г., че в Константинопол няма да избухне революция на крайните привърженици на исляма, не носи особено спокойствие. То е свидетелство за яростното желание на османците за разправа с Русия, породено от засилващия се „фанатизъм на турците, който изглежда много голям“ (QVJ, 30 September 1853; Vol. 36, 67).

След началото на конфликта между Русия и Османската империя е видно, че Стратфорд прави всичко по силите си да ангажира Великобритания да защити „Болния човек“. Дори външният министър Кларендън се оплаква пред кралицата от своя дипломат, защото намира, че „Лорд Стратфорд в сърцето си е турчин и гледа на Турция от турска, а не европейска перспектива“ (QVJ, 18 October 1853; Vol. 36, 103 – 4). Затова и Кларендън е напълно обезсърчен от шансовете за избягване на военната ескалация. Поради тази причина кралицата се заема да изготви нови инструкции до Стратфорд, които да го принудят да накара османските власти да приемат поредната нота, изготвена от Великите сили, за прекратяване на войната. Така на 23 и 24 октомври за пръв път кралицата си позволява да вземе активно участие в Източния въпрос (QVJ, 24 October 1853; Vol. 36, 112 – 113). Палмерстън моментално протестира срещу този опит и е против новите инструкции към Стратфорд. Пред кралицата той заплашва да напусне министерския пост и да хвърли правителството в хаос: „Ако Турция трябва да се изостави, то най-добре да се сформира нов кабинет“, казва Палмерстън (QVJ, 25 October 1853; Vol. 36, 115 – 116). Десетина дни по-късно Виктория получава нови писма от британския посланик в Константинопол, както и писма от Решид паша⁴⁾ – „Всичките твърде неудовлетворителни, показващи колко непочтен е лорд Стратфорд!“ „Най-лошото от всичко е, че нотата на Решид паша е точно такава, каквато лорд Палмерстън предложи в началото на миналия месец в писмо до Абърдийн⁵⁾“. Виктория е сигурна, че османското правителство работи под командите на Палмерстън и Стратфорд. В нейните очи действията на дипломата са изменнически: „Това определено изглежда като предателска дейност“, казва тя за своенравния дипломат (QVJ, 4 November 1853; Vol. 36, 128). Явно е, че Палмерстън и Стратфорд водят самостоятелна политика и не взимат под внимание съображенията на премиера, кралицата и по-голямата част от министрите. Самият премиер Абърдийн надълго обсъжда Източния въпрос с кралицата и споделя мнението си, че без Палмерстън в кабинета правителството лесно може да се разпадне. Освен това Абърдийн не се съмнява, че действията на Стратфорд Канинг са недобросъвестни. Премиерът с горчивина се шегува, че британският посланик в Константинопол все пак „ще остави светът да разбере, че името му е Канинг“. Това е игра на думи – на английски език името Канинг (Canning) се произнася

подобно на прилагателното *cunning*, което означава хитър, нечестен, лъжлив (QVJ, 16 October 1853; Vol. 36, 101). Фактически Абърдийн, както и голяма част от британския политически елит, определя Стратфорд именно като такъв.

През първата половина на ноември 1853 г. оценките за Стратфорд в дневника остават отрицателни. На 5 ноември Виктория пише, че Палмерстън и Стратфорд водят паралелна кореспонденция и тласкат Великобритания към изостряне на ситуацията, вместо да следват официалната политика на правителството за деескалация на напрежението (QVJ, 5 November 1853; Vol. 36, 130). Мнението на британския монарх се променя драстично след битката при Синоп от 30 ноември 1853 г., която истеризира британците и дава повод на русофобите в страната да вземат тотален превес. На 5 декември 1853 г. Виктория дори записва, че Стратфорд „сега действа искрено“, а френският генерал Бараге д'Илие намира Стратфорд за прекалено миролюбив (QVJ, 5 December 1853; Vol. 36, 162). Битката при Синоп, разбира се, променя рязко политиката на Лондон към войната.

Малко повече от месец преди битката при Синоп Виктория споделя в дневника отрицателното си отношение към ангажирането на Великобритания в Източния въпрос. „Страната не може да се поставя в позиция, в която да се въвлича във война от тези фанатични полуцивилизовани турци“ (QVJ, 23 October 1853; Vol. 36, 109 – 110). На 13 ноември Виктория е още по-нападателна към Османската империя: „Ще е в интерес на мира и от голямо предимство, като цяло, ако турците бъдат добре набити“ (QVJ, 13 November 1853; Vol. 36, 138). След 30 ноември провоенните кръгове са с развързани ръце да действат порешително, а пацифистите, начело с премиера Абърдийн, постепенно отстъпват пред напора на британската преса, която в един глас призовава за разплата с руснаците. Русофобията в Англия се оказва безкомпромисна дори към съпруга на кралицата, който бива несправедливо обвинен в симпатия към Русия. В началото на януари 1854 г. Виктория обсъжда въпроса с финансовия министър Уилям Гладстон, който я успокоява, че „отвратителните атаки срещу моя любим Албърт“ са породени от екзалтираното състояние на обществото, което желае война срещу Русия и се настройва негативно към всеки, който не е пламенен привърженик на този курс (QVJ, 4 January 1854; Vol. 37, 6).

Свидетелство за драстичната промяна в нагласите спрямо Русия в кръговете около кралицата е отразено в дневника ѝ през март 1854 г., по-малко от месец преди Великобритания и Франция да влязат във войната. В разговор, на който присъстват Албърт, Виктория и Кларендън, се заявява, че Русия трябва да се отслаби и нейните „зъби трябва да се извадят, а ноктите да се подрежат“ (QVJ, 6 March 1854; Vol. 37, 103). На 26 март Абърдийн се среща с кралицата и двамата обсъждат наболелите въпроси пред страната, а положението е усложнено и от факта, че във Великобритания има силно желание за либерални реформи. Абърдийн споделя пред кралицата, че не е много сигурен дали

мрази повече реформите, или войната. Той се чувства „въвлечен във война“, която премиерът никога не е искал, но пък това създава възможност да се задушат скандиранията на Джон Ръсел за незабавна реформа. Виктория е съгласна с него, тя също не е особено голям привърженик на реформите и намира за по-важно „могъществото и посегателствата на Русия да се отблъснат“ (QVJ, 26 March 1854; Vol. 37, 142). Липсата на по-сериозно желание на Абърдийн да е настъпателен срещу Русия, не се харесва на кралицата и преобладаващата част от британското общество. Първоначално настроена по-положително към цар Николай I, след Синоп тя открито споделя критичното си отношение и вярва в подетата от Палмерстън политика. На 24 април тя за пореден път се чувства разочарована от Абърдийн и започва да го смята за неподходящ за премиерския пост. Тя мисли, че Абърдийн „не желае да види Русия нито отслабена, нито пострадала“ (QVJ 24 April 1854; Vol. 37, 193). Но войната вече е в ход, британският флот обстрелва Одеса и разрушава части от града, включително двореца на принц Михаил Семьонович Воронцов по същото време, в което премиерът смята, че може да се намери мирно решение на кризата (QVJ, 2 March 1854; Vol. 37. p. 207). Англия участва в тази война и има само два начина да излезе от нея – като победител или като губещ. Няма място за стари пацифисти като Абърдийн.

На преден план кристализира мощно национално въълнение, което е настроено против Русия и иска разплата за Синоп. Пресата на Острова преувеличава значително руските зверства срещу турските моряци, но британците са засегнати най-вече от отправеното предизвикателство към тях. След Трафалгар⁶⁾ никоя държава не си позволява да застрашава тяхното морско превъзходство. Но това означава, че Кралският флот реално не влиза в сражения почти половин век, ако не броим отчаяните опити на китайските джонки срещу парахода „Немесис“ в Първата опиумна война. Кримската война създава възможност да се оцени дали огромните инвестиции за иновации във флота са оправдани. Франция също има скъпа програма за превъоръжаване на своя флот, но този път съревнованието между двете Велики сили се измерва чрез техните успехи срещу Русия.

Колкото до Николай I, британците не го харесват още от смазването на Полското въстание. Царят и неговите поданици не са приемани за цивилизовани и русофобията е сериозен фактор в обществените нагласи на Острова още през 30-те г. на XIX в. Това вероятно кара Николай I да предприеме пътуване до Англия през 1844 г. Той иска да издейства джентълменско споразумение с британския елит и кралицата, за да подсили плановите си за Османската империя. Пред тогавашния външен министър Абърдийн той ентусиазирано споделя, че „Турция е умиращ човек. Можем да опитаме да го поддържаме жив, но няма да успеем. Той ще, той трябва да умре“ (Stockmar 1873, 106). На премиера Робърт Пийл заявява, че „Турция трябва да се унищожи“ (Stockmar 1873, 108). Колкото и да е очарована от високия му ръст и импозантна фигура, кралица Виктория споделя в дневника си на 2 юни 1844 г., че вижда в очите на царя „нещо диво,

което е отблъскващо“ (QVJ, 2 June 1844; Vol. 17, 180). Тази среща не постига желаната от Николай цел. Вместо да спечели англичаните с личната си харизма, той потвърждава у тях усещането, че Русия е заплаха за британските имперски интереси. Пийл и Абърдийн харесват царя, а Виктория го намира за искрен, но това няма да промени политиката на Лондон в полза на руските планове за Османската империя. Срещата на Николай I с британците през 1844 г. и изказаните от царя намерения за разпределение на османското наследство донякъде повтарят епизода с разговорите със сър Хамилтън Сиймур – британския посланик в Петербург, от началото на 1853 г. И при този разговор Николай I настоява за общи действия между Русия и Англия срещу османците. И в двата случая самодържецът се оказва заблуден в представите си относно позицията на Великобритания. Виктория се среща със Сиймур през март 1854 г. Британският дипломат долага на кралицата, че царят така и не допуска възможност Англия да застане срещу Русия по Източния въпрос, още по-малко да започне война. „Всичко можеше да е различно, ако казваха на императора истината, което изглежда никой друг не прави, освен Неселроде и Орлов“ (QVJ, 7 March 1854; Vol. 37, 105 – 6). Публикуването на тайната кореспонденция между Николай I и Сиймур, в която царят настоява за разпределение на османското наследство между Англия и Русия, е сензационно в Англия. Виктория смята, че и тук Николай принуждава британците да вземат подобна крайна мярка, защото подбрани пасажии от тази кореспонденция попадат в руския печат. „Част от тази кореспонденция е публикувана в „Журнал де Санкт Петербург“, което е немислимо, тъй като те [руснаците] не искаха да публикуваме нищо, специално настоявайки, че не бива да се прави. Сега ние публикуваме цялата кореспонденция“, споделя тя в дневника си (QVJ, 20 March 1854; Vol. 37, 131).

Антируските настроения се засилват. Деспотизмът на Николай е почувстван особено силно след революциите от 1848 – 1849 г. (Georgieva 2007, 63). Трибуна се дава на хора, известни с враждата си към Русия. Традиционната опера или театър след дворцовата вечеря са заменени от представления на оркестри, изпълняващи патриотични песни. В такава атмосфера на 19 май 1854 г. в двореца е поканен бившият британски консул във Варшава полковник Дю Плат. След няколко приповдигнати композиции, за които Виктория признава „никога не съм чувала по-добро изпълнение на Rule Britannia и God Save the Queen, тя разпитва Дю Плат за мнението му за руснаците. Отговорът е очакван: „Хората [в Русия] са принудени да предават на безценица онова, което императорът желае, и затова те дават най-лошото“⁷⁾. Според него руският народ е напълно лишен от всякакво усещане за добро и зло (QVJ, 19 May 1854; Vol. 37, 233).

Русофобията, която е силна и във Франция, е ключова за изграждането на съюз между Лондон и Париж. Държавите от двете страни на Ламанша имат редица причини да се опасават от руската политика. Но Виктория няма илюзии.

Този съюз не е „основан на солидна почва, върху близки чувства, обичаи и религия“, а е сключен заради „гафовете и вероломството на император Николай“ (QVJ, 17 June 1854; Vol. 37, 277). Наполеон III също вижда сближаването между Франция и Великобритания като следствие от събитията по кризата около спора за покровителството на Светите земи. Така през февруари 1853 г. Виктория научава от лорд Каули – британския посланик в Париж, че френският император желае Великобритания и Франция, по думите на френския дипломат Бургенси, „да вървят ръка за ръка в Константинопол“ (QVJ, 9 February 1853; Vol. 35, 82). Тази позиция е разбираема, но е интересно, че Франция още не е запозната съдържанието на разговорите между Сиймур и царя. Това отново става ясно от дневниците на Виктория, защото на 19 март 1853 г. тя записва, че новоназначеният външен министър Кларендън я уведомява за опитите на граф Валевски да разбере за какво разговарят Николай I и Сиймур през януари 1853 г. (QVJ, 19 march 1853; Vol. 35, 89). „Французите са много раздразнени от Ориенталския въпрос“, пише кралицата на 22 март 1853 г. (QVJ, 22 march 1853; Vol. 35, 95). Разпрата за светилищата в Палестина отдавна не е просто един конфесионален спор между църквите на католици и православни, а е превърната в арена, на която сили мерят Наполеон и Николай (Parvev 2017, 179). Провалът на мисията на Меншиков и твърдата позиция на Високата порта за царя са равностойни на плесница и той „чувства петте пръста на султана по бузата си, сякаш са горещи“, обсъжда Виктория с Кларендън през юни 1853 г. За нея е ясно, че Николай „няма да спре, докато не премахне белега“ (QVJ, 13 June 1853; Vol. 35, 178).

Дори преди Синопското сражение покачващото се напрежение благоприятства общите френско-британски прояви, като голямата демонстрация на флотилиите на двете страни на 11 август 1853 г. Поканени са множество чуждестранни гости, които да наблюдават събирането на двете най-могъщи флоти в света. По това време на посещение в Англия е ерцхерцогинята Мария – най-голямата дъщеря на Николай, но тя отказва да наблюдава зрелището под претекст, че не се чувства добре. Кралицата и цялото кралско семейство наблюдават с голям интерес събитието, което според нея може да накара всеки британец да се чувства горд, всеки, който носи „истинско британско сърце“ (QVJ, 11 August 1853; Vol. 35, 269 – 70). Показани са десетки бойни кораби, 16 от тях с парни двигатели. Най-впечатляващият е „Херцог Уелингтън“ с 1100 души на борда и 131 бордови оръдия, най-големият съд в Кралския флот. Не по-малко изумителен е френският „Наполеон“, макар че кралицата погрешно записва в дневника, че френският кораб е по-голям от британския – той действително е с по-голяма дължина, но е по-лек и с по-малко оръдия и екипаж.

За Франция всичко това е огромен успех, защото Наполеон не само е признат като император от страна на Лондон, но и Франция не се разглежда непременно като заплаха за Острова, което е малка революция в областта на двустранните отношения. Миналото, белязано от вековни войни, е в историята. Във Вели-

кобритания и Франция все още има много хора, които се опасяват от евентуален конфликт, който да повтори събитията от времената на Първата френска империя, но с обострянето на Източния въпрос техният брой намалява всеки ден. Тези настроения отчита пред кралицата и бившият премиер лорд Дерби, според когото „гледайки година назад, положението е изменено изцяло. Френският император е най-довереният ни съюзник, докато преди година всеки се страхуваше от френска инвазия“ (QVJ, 11 January 1854; Vol. 37, 14). Военните приготовления за бъдещата кампания в защита на интегритета на Османската империя вървят с пълна сила и през февруари 1854 г. Паралелно се изготвят дипломатическите споразумения за разрастващата се война. На 17 февруари Виктория пише: „Видях конвенцията между нас, Франция и Турция – много добра“ (QVJ, 17 February 1854; Vol. 37, 67). Тя отново е така лаконична и когато става ясно, че Виена може да се присъедини към коалицията срещу Русия, и коментира с една дума – „Отлично!“ (QVJ, 22 February 1854; Vol. 37, 77).

На 28 февруари 1854 г. тя описва едно от най-емблематичните събития в началото на войната – изпращането на британските войски от балкона на Бъкингамския дворец. „По мое изрично желание последният батальон от шотландските фусилиери маршируваше покрай двореца по пътя към Портсмут, където ще потеглят днес. [...] Карети с дами, скърбящи съпруги, майки и сестри бяха там и някои жени в тълпата плачеха. Жените, които отиваха с мъжете, по четири за всяка рота, или общо 32 жени, ходеха редом до мъжете и носеха техните вързопи. Останахме да ги гледаме, докато се движеха по улица „Мол“, докато не можехме повече да ги видим.[...] Бог да пази тези прекрасни мъже, да ги съхрани и да ги увенчае с победа!“ (QVJ, 28 February 1854; Vol. 37, 90 – 2). Виктория е силно заинтригувана от всичко, което се случва около войната. Съдбата на войниците и техните страдания са честа тема в дневника ѝ. Нейните редовни посещения на военните болници и личният ѝ контакт с пострадалите войници е важна част от начина, по който възприема дълга си като кралица. Така например на 20 февруари 1855 г. се среща с ранени войници от гренадирската гвардия, получили раните си при Алма и Инкерман. Тя говори с всеки войник и демонстрира загриженост. В дневника си разказва подробно за техните рани, ампутирани крайници и болестите, които ги измъчват (QVJ, 20 February 1855; Vol. 39, 113 – 5). Три дни по-късно се среща с оцелели от ротата на шотландските фусилиери – същите, които изпраща преди година от балкона на Бъкингам. В дневника си разкрива зловещи картини на осакатени млади мъже (QVJ, 23 February 1855; Vol. 39, 121 – 2). По подобен нерадостен начин минава и посещението ѝ на болница „Чатъм“ на 3 март, когато отново дава подробни описания на съсипаните от страдания войници. В дневника са запазени скици, които тя рисува и които показват нагледно част от ужасяващата реалност на войната (QVJ, 3 March 1855; Vol. 39, 138 – 45). Виктория подробно описва и случаите на холерата в Крим, дава сравнително

точни данни за загубите на войските и коментира трагични частни истории, свързани с войната. Така дневникът ѝ е ценен не само за проучване на дипломатическото развитие на конфликта, но и дава много информация за самата война и нейните социални аспекти.

Тя е гневна на безмилостната критика на вестниците на Острова, които хулят британските офицери, и с пламенна радост споделя за всеки успех и проявено геройство на армията и флота. Кримската война е първата в историята, в която военните кореспонденти предават информация от фронтовите линии директно към печатните издания във Великобритания, а от април 1855 г.⁸⁾ това става и по телеграф (Roussev 2021a; Roussev 2021b), чийто кабел свързва Балаклава с Париж и Лондон (Roussev 2019, 299). Така новините за триумфите и сътресенията на съюзническата армия се научават почти непосредствено от британската публика. За леката бригада в битката при Балаклава Виктория признава: „треперя от емоции, както и от гордост, четейки за героизма на тези отдадени мъже“ (QVJ, 12 November 1854; Vol. 38, 191 – 2). Когато научава за бомбардирането на Одеса от Кралския флот, тя изтъква, че британските моряци се държат „красиво“ и че „На този свят няма нищо като нашия флот“ (QVJ, 10 May 1854; Vol. 37, 217). Проблемите и трудностите на войската в Крим винаги я тревожат и не я успокоява фактът, че и французите изпитват същите затруднения, не на последно място, защото „те нямат репортер на „Таймс“, който да ги разтръбява, както имаме ние, за наш вечен срам“ (QVJ, 16 February 1855; Vol. 39, 105).

Една от най-трогателните истории, които могат да се прочетат върху страниците на дневника на Виктория, несъмнено е тази за двете осиновени от нея български деца. На 5 август 1854 г. кралицата прилага описание за началото на ужасната трагедия. Действието се развива в Кюстенджа. На 28 април 1854 г. градът се евакуира заради новините за приближаването на руска войска. Няколко семейства се качват на борда на две малки корабчета, за да се спасят от ужасите на войната, но лошото време ги принуждава да се върнат в пристанището на 29 април. Там обаче ги чака „банда башибозуци“. Те убиват капитаните на двете корабчета. Единият е застрелян в лицето от упор, вторият е „посечен от ятаган, който наполовина отделя главата от тялото му“. Връхлитат на борда, където убиват няколко души, включително родителите на две малки момченца, едното на 15 месеца, а другото на 4 години. Самите деца също са сериозно пострадали. По-голямото момче е простреляно с пет куршума, които минават през дясното рамо и ръката. По-малкото братче е уцелено в лявата китка, „с куршума, с който е пронизано сърцето на майката“. Оцелелите са качени на кораб на британския флот, но няма кой да се погрижи за осиротелите дечица, които губят двамата си родители в касапницата. В първото сведение за тези деца се твърди, че са с гръцки произход, че имената им са Яни и Джорджо (по-малкият) (QVJ, 5 August 1854; Vol. 39, 55). Виктория е потресена от ужасяващата новина и решава да осинови децата. „Това е пе-

чална история и за мен ще бъде най-голямото удовлетворение да бдя над тези невинни жертви, които са на същата възраст като нашите две малки момчета!“ (QVJ, 5 August 1854; Vol. 39, 56).

На 15 март 1855 г. Виктория най-накрая се среща с децата, които са настанени в близост до резиденцията Осбърн Хаус на остров Уайт. Те биват отглеждани от семейство Джакман, живеещи на територията на имението. В този запис децата са наречени от Виктория „българските момчета“, изглежда техният произход се изяснява след известно време. По-големият е наречен Йохенс Файърбранд⁹⁾ и „е хубав, здрав мъник, със специфичен израз на лицето, белязано от едрата шарка. Дрехите му бяха свалени, за да видя бедната му ръка, простреляна 5 пъти, освен че е изгорена от пистолета, който е бил толкова близо. Раните са заздравели, но са оставили ужасни белези. Той е весел и умен, и говори английски перфектно. Малкият Георги, който спеше, когато дойдохме, е много деликатно дете“. Виктория поема ангажимента на децата да не липсват подходящите и необходими грижи (QVJ, 15 March 1855; Vol. 39, 166 – 7).

На 19 март кралицата рисува скици на децата (виж. приложение №1 и №2). „Отидох до вилата на г-жа Джакман и скицирах милите малки българчета“, записва тя в обичайния си бодър стил. Йохенс вече бива наричан Джони. Той се харесва особено на Виктория, която го смята за „мило, забавно момченце и много добро“ (QVJ, 19 March 1855; Vol. 39, 169). Българчетата израстват под протекцията на кралицата, която е великодушна към пакостите и лудориите, които правят около имението Осбърн Хаус. Те получават окончателно имената Джон и Джордж Хайд и след като порастват, се записват във флота.¹⁰⁾

Богатите свидетелства в дневниците на кралица Виктория по отношение на Кримската война дават интересна и важна гледна точка за този конфликт. Това е извор, който може да даде добра насока на историците, интересувачи се от тези събития. Британската кралица споделя там многобройни факти за войната, някои от които могат да се открият само по редовете на този впечатляващ документ. В настоящата статия се обръща внимание само на една малка част от проблемите, засегнати в него. В заключение може да се обобщи, че кралицата се вълнува особено много от Кримската война. Тя се чувства съпричастна със съдбата на народа си. Видно е как със задълбочаването на конфликта срещу Русия Виктория става все по-нападателна в изказа си спрямо руската политика. Но това е пълна трансформация на нейното принципино благоразположение към Петербург. В дните преди сражението при Синоп тя е гневна на Стратфорд Канинг и не пропуска случай да сипе хули срещу него. Нейната позиция се променя след руската морска победа от 30 ноември 1853 г. Изпращането на британските войски от балкона на Бъкингъм пък остава едно от най-характерните събития в английското участие в този конфликт. Драматичните разкази за посрещането на инвалидите, пресъздаването на събитията

от фронта и язвителните бележки по адрес на „Таймс“ допълват с трагизъм, но и с колорит нейните записи. Така дневниците на Виктория могат да се разглеждат като една прочувствена и изпълнена с характерен за века патос хроника на Кримската война.

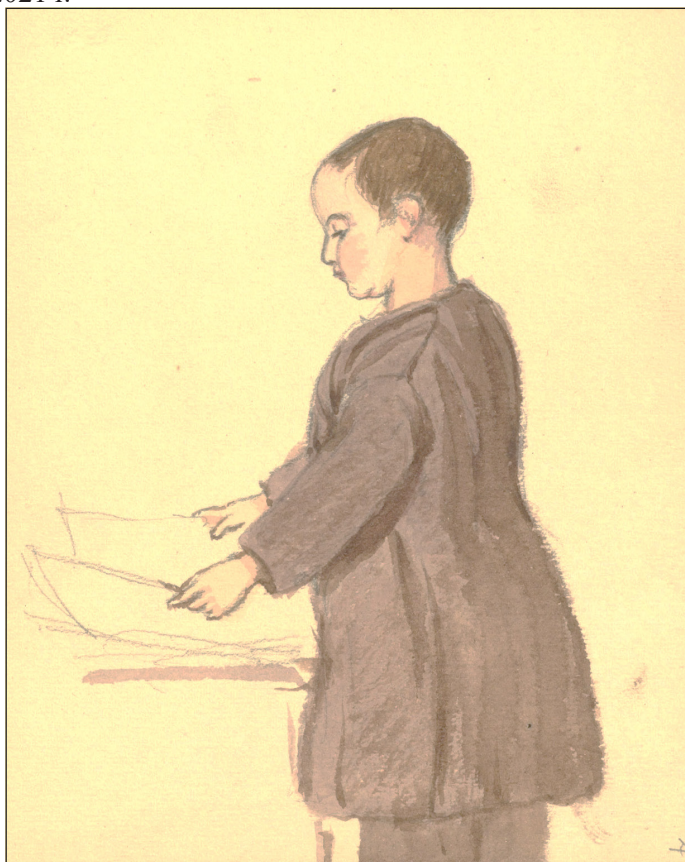
Благодарности

За настоящото изследване дължа благодарност на програмата на МОН „Млади учени и постдокторанти“.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение №1

Достъпно на <https://www.rct.uk/collection/980034-e>, посетен последно на 7 декември 2021 г.

Приложение №2

Достъпно на <https://www.rct.uk/collection/980034-d>, посетен последно на 7 декември 2021 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Съществува известно разминаване между обвинението на Тейлър и публикациите на Темперли, защото в статията си Temperley, H., 1934. Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. English Historical Review. Vol. 49. № 194, 265 – 298. Темперли защитава идеята, че Стратфорд, казано най-опростено, няма вина за войната, или поне не такава, каквато Николай I му приписва.
2. Хенри Джон Темпъл, виконт Палмерстън е британски политик, най-известен с дългогодишното си пребиваване във „Форин офис“ (в различни кабинети той е външен министър около 15 години – 1830 – 1834 г.; 1835 – 1841 г.; 1846 – 1851 г.). Военен министър е още по-дълго време – без прекъсване от 1809 до 1828 г. и в периода 1852 – 1855 г. е вътрешен министър. Става премиер за пръв път

през 1855 г. и остава на поста до 1858 г., след което отново е премиер от 1859 до 1865 г. И до днес е сред десетте най-дълго управлявали премиери на Острова, заемайки поста за девет години и половина. Изявен поддръжник е на либералните политически течения и е част от вигите в парламента. Външната му политика е агресивна, застъпник е на либералния интервенционализъм и активно работи за ограничаването на Русия. Често бива критикуван за методите, чрез които постига дипломатическите си цели, тъй като те обикновено включват „дипломация на канонерките“.

3. Виенската нота (август 1853 г.) е опит за намаляване на напрежението по Източния въпрос чрез методите на конгресната дипломация. Великите сили предлагат на Османската империя компромисно решение, за което Русия е готова, но Портата отхвърля нотата и обявява война на Русия.
4. Мустафа Решид паша (1800 – 1858) – османски държавник и реформатор. Заема многократно поста велик везир, включително в навечерието и по време на голяма част от Кримската война.
5. Джордж Хамилтън-Гордън, граф Абърдийн (1784 – 1860) е британски политик и премиер от 19 декември 1852 г. до 30 януари 1855 г., когато е заменен на поста от лорд Палмерстън. Абърдийн е консервативен и води умерена политика, която се стреми да избегне усложнения и конфронтация с Русия, но няма контрол върху министрите си, особено русофобски настроените Палмерстън (тогава на вътрешните работи) и Кларендън (на външните работи), които се стремят към военното ангажиране на Великобритания в защита на интегритета на Османската империя срещу Русия.
6. Битката при Трафалгар от 21 октомври 1805 г. е голяма британска победа срещу военноморските сили на Наполеонова Франция и нейния съюзник Испания. След битката Великобритания установява морско превъзходство, което продължава повече от век.
7. Подобни реквизиции се правят и в българските земи от османските власти по време на войната. Вж. (Mitev 2016, 59).
8. За оптичния телеграф Вж. Русев, И., 2021. *Кримската война (1853 – 1856), „Атласът на Наполеон III“ и българските земи*. София: Захарий Стоянов, 36-37 и 102 – 117.
9. По името на кораба от Кралския флот HMS Firebrand, екипажът на който ги спасява. Виж: Queen Victoria's Town Trail. <https://victoriantrail.co.uk/bulgarian-orphan/>, последно посетен на 12 януари 2022 г.
10. Ibidem.

ЛИТЕРАТУРА

- ПЪРВЕВ, И., 2017. *Балканите и Източният въпрос*. София: Св. Климент Охридски. ISBN 139789540742342
- РУСЕВ, И., 2019. За хронологията и някои дискуссионни въпроси относно появата и ползването на телеграфа през Кримската война (1853 – 1856).

История и култура на България и българите (IX – XIX в.). Исторически изследвания и археологически приноси в памет на проф. д-р Валентин Плетньов. Варна: ОНГЪЛ.

РУСЕВ, И., 2021. *Кримската война (1853 – 1856), „Атласът на Наполеон III“ и българските земи.* София: Захарий Стоянов. ISBN 9789540915883

ТОДОРОВА, М., 1980. *Англия, Русия и Танзиматът.* София: Наука и изкуство.

ANDERSON, M. S., 1983. *The Eastern Question.* London: The Macmillan Press.

BAUMAGART, W., 1999. *The Crimean War 1853 – 1856.* Oxford University Press. New York.

FIGES, O., 2012. *The Crimean War.* Picador. New York.

GEORGIEVA, T., 2007. The Crimean War and the Fate of the Balkan Peoples in Russian Public Opinion. *Études Balkaniques*, №4, 55 – 65.

GOLDFRANK, D., 1993. *The Origins of the Crimean War.* Routledge. London.

MITEV, P., 2016. „Bulgarian Borders“ in the Context of the Crimean War (1853 – 1856). In: *Empires, Borders, Politics. (Nineteenth-Early Twentieth Century)*, 57 – 62. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

ROUSSEV, I., 2021a. The telegraph in the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War.* 310–319. ISBN 9780367217723.

ROUSSEV, I., 2021b. Varna and the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War.* 303 – 309. ISBN 9780367217723.

STOCKMAR, E., 1873. *Memoirs of Baron Stockmar*, Vol. 2. London.

TAYLOR, A. J. P., 1965. *The Struggle for Mastery in Europe 1848 – 1918.* Oxford.

TEMPERLEY, H., 1936. *England and the Near East. The Crimea.* London: Longman, Green and Co.

TEMPERLEY, H., 1934. Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. *English Historical Review.* 49 (194), 265 – 298.

Acknowledgments & Funding

The article was prepared with the support of the MES program “Young Scientists and Postdoctoral Students”.

REFERENCE

ANDERSON, M. S., 1983. *The Eastern Question.* London: The Macmillan Press.

BAUMAGART, W., 1999. *The Crimean War 1853 – 1856.* Oxford University Press. New York.

FIGES, O., 2012. *The Crimean War.* Picador. New York.

GEORGIEVA, T., 2007. The Crimean War and the Fate of the Balkan Peoples in Russian Public Opinion. *Études Balkaniques*, №4, 55 – 65.

- GOLDFRANK, D., 1993. *The Origins of the Crimean War*. Routledge. London.
- MITEV, P., 2016. „Bulgarian Borders“ in the Context of the Crimean War (1853 – 1856). In: *Empires, Borders, Politics. (Nineteenth-Early Twentieth Century)*, 57 – 62. Sofia: St. Kliment Ohridski. ISBN 978-954-07-4209-0 [in Bulgarian].
- PARVEV, I., 2017. *Balkanite i Iztochniyat vapros*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN 139789540742342 [in Bulgarian].
- ROUSSEV, I., 2021a. The telegraph in the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War*. 310–319. ISBN 9780367217723.
- ROUSSEV, I., 2021b. Varna and the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War*. 303–309. ISBN 9780367217723.
- ROUSSEV, I., 2019. Za hronologiyata i nyakoi diskusionni vaprosi otnosno poyavata i polzvaneto na telegrafa prez Krimskata voyna (1853 – 1856). In: *Istoria i kultura na Bulgaria i balgarite (IX-XIX v.). Istoricheski izsledvania i arheologicheski prinosi v pamet na prof. d-r Valentin Pletnyov*. Varna: ONGAL. [in Bulgarian].
- RUSEV, I., 2021. *Krimskata voyna (1853 – 1856), „Atlasat na Napoleon III“ i balgarskite zemi*. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN 9789540915883 [in Bulgarian].
- STOCKMAR, E., 1873. *Memoirs of Baron Stockmar*, Vol. 2. London.
- TAYLOR, A. J. P., 1965. *The Struggle for Mastery in Europe 1848 – 1918*. Oxford.
- TEMPERLEY, H., 1934. Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. *English Historical Review*. **49**(194), 265 – 298.
- TEMPERLEY, H., 1936. *England and the Near East*. The Crimea. London: Longman, Green and Co.
- TODOROVA, M., 1980. *Anglia, Rusia i Tanzimatat*. Sofia: Nauka i izkustvo. [in Bulgarian].

THE CRIMEAN WAR IN QUEEN VICTORIA'S JOURNALS

Abstract. This paper is investigating how the Crimean War (1853 – 1856) was depicted in the Journals of Queen Victoria. The Queen's Journals are a valuable source of information about this phase of the Eastern Question. They can provide an important perspective on the conflict between the West and Russia.

Keywords: Queen Victoria; Crimean War; Journals; Bulgarian Orphans; Stratford Canning

✉ **Dr. Lubomir Krustev, Assist. Prof.**
Department of Modern and Contemporary History
Faculty of History
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: lckrustev@uni-sofia.bg